Tamer Kütükçü

Geçmiş Zamanların, Mekânların
ve
Hatırlamaların Rafında

KADIKÖY'ÜN KİTABI

ÖTÜKEN

Tamer Kütükçü, Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim gördü. Edebiyat öğreniminin yanı sıra, lise yıllarında Bakırköylü eski ses sanatkârlarından Figen Haceroğlu'dan repertuar, fakülte yıllarında ise müzikolog-bestekâr Gönül Paçacı'dan Türk müziği tarihi ve sosyolojisi dersleri aldı. Türk edebiyatı ile musikisi ilgi alanlarının başlıcalarını oluştururken, her iki alanda da kayda değer ölçüde (2014 Şubat ayı itibariyle sayıları 87'yi bulan) neşriyata imza attı, kimi ödüller aldı. Halen Sabancı Üniversitesi'ndeki öğretim görevliliğini ve yanı sıra akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Yazarın *Radyoculuk Geleneğimiz ve Türk Musikisi* adlı kitabı da, 2012'de Ötüken Neşriyat yayınları arasında okurla buluşmuştur.

İÇİNDEKİLER

Körler Ülkesi'nin Tarihine Bir Bakış....9
Kendi Halinde Aşkların Rıhtım'ı....26
Avrupa Pastanelerinden Kutsal Emanetleri Saklayan Kiliselerine: "Şen" Çarşı....36
Bir Mahallenin Melez Hali: Mühürdar....44
Suriçi'nin Rüzgârında: Osmanağa ve Caferağa....51
Hayvan Pazarında Randevu: Altıyol....59
Eski Bayram Yerlerinden Hafta Sonu Dersanelerine: Halitağa....67
Bir Kenar Mahalle Kozmopoliti: Yeldeğirmeni....70
Kadıköy'ün Aristokratı: Moda....77
Biraz Tiyatro, Biraz Opera, Daha Çok Nisan Sabahlarının Rahatlığı: Bahariye....100
Çayır, Kır Gazinosu, Kır Sineması: Kuşdili....111
Bir Zamanlar Zengin Su Kaynakları ve Hamamıyla: Söğütlüçeşme....116
Her Kedere Kapalı: Şifa....118
İlk Kanto'nun İcra Edildiği Çimenlik: Yoğurtçu....120
Kadıköy'de Mehtabiye Keyfi: Bir Vakitler Kurbağalıdere....123
Dünya Ölçütlerinde Bir Stadyumun Çocukluk Günleri ve: Papazın Bağı....126
Köşklerinde Hayatın Binbir Rengi: Kızıltoprak....129
Bir Manastır Burnu'nda Aşkın En Dünyevi Hali: Fenerbahçe(si)....138
Orada Cami Acı Bir Hatırayı Saklar: Feneryolu....149
Todori Meyhanesi'nden Teyyareci Vecihi Hürkuş'a: Kalamış....158
Eski Bir Limandan En Zengin Köşk ve Kulüplere: Çiftehavuzlar....166
Esrarlı Bir Çeşmenin Semti: Selamiçeşme....175
Balkanlı, Entelektüel, Asil: Göztepe....181
Bir Korku Masalından Bugünün Saraylısına: Caddebostan....194
"Beyaz Köşkler" ve "Çamlar" Diyarı: Türk Erenköy'ü....204
Avcılar Mekânından Paşalar İnziva-gâhına: Suadiye....224

Kadıköy'ün Serhat Boyu: Bostancı 234
Bir Kışlada Kadıköy'ün En Yüksek Apartmanları: Kozyatağı....246
Köşkler ve Bağlıkların İlerisinde Kıraç Bir Tarla: Sahrayıcedid....253
Kadıköy'de Bir Bektaşi Köyü: Merdivenköy....257
En Eski Kadıköy: Fikirtepe....263
Namı Bir Semti Var Eden: Ziverbey 266
Kadıköy'ün Gazhanesi: Hasanpaşa 268
Kadıköy'ün En "Hevâdar" Tepesi: Acıbadem....271
"Hacılar" ve "Yosmalar" Diyarı: İbrahimağa....275
Ayrılıkların ve Kavuşmaların İstanbul Hali: Haydarpaşa ve Karacaahmet 281

Kaynakça 295

Haydarpaşa önlerinden Kadıköy'e bakmak…

Körler Ülkesi'nin Tarihine Bir Bakış

KADIKÖY'ü ilk görüşüm, rahmetli babamın beni ilk defa bindirdiği, adını şimdi anımsayamadığım bir şehir hatları vapurunun güvertesindendir. Sekiz, dokuz yaşlarında ancak vardım. Sıcak bir yaz günüydü. Vapur Haydarpaşa'ya yanaştığı sırada, babam, karşımızda duran kenti gözleriyle işaret ederek, o her zamanki -tumturak nedir bilmeyen- yalın sözleriyle "işte, vapurun bizi götüreceği yer orası," dedi. O vakit, başımı kaldırıp, hafif bir sis perdesinin altındaki Kadıköy'e baktım. Hemen hemen aynı boydaki apartmanları ve hepsi de bir tarafa kümelenmiş kiremit rengi çatılarıyla, nedense bana, –kış günleri o duvarları sarıya boyalı oturma odamızda, kardeşimle ikimiz tuğla sobanın yanı başına, yere çökmüş, sobanın küçük penceresine vuran ateşi seyrederken- babamın kim bilir hangi uzak anı ya da hayalin baş edilmez tasallutuyla anlattığı o dünyaları çok huzurlu masallarında dinlediğim kasabalardan birini hatırlatıyordu.

Belki bir masalın kasabası değil ama, Kadıköy'ün de bir masalı olduğunu, seneler sonra öğrendim.

Burası bir "körler ülkesiydi".

Kadıköy'le "görme" üzerinden kurduğum bu ilk iletişimle, semtin "körlük" vasfı arasında, zihnimde tuhaf, zamanla daha da karmaşıklaşan bir ilişki

oluştu. Burayı her geçen yıl, biraz daha fazla görmek, tanımak, onunla buluşmak ve nihayet onun bir parçası olmak istememle sonuçlanan, garip bir "görme-görünme" arzusu, hâsılı izahı zor bir bağdı bu…

Kadıköy tarihine ilişkin olarak, buraya ilk yerleşimin M.Ö. 685 tarihinde Megaralı öncü bir grup tarafından gerçekleştiği yönünde bir bilgi, 20. yy. ortalarına kadar genel kabul görmüş bir hükümdü. Oysaki Fikirtepe'deki kazılardan 1950'lerde edinilen bulguların, Kadıköy tarihine ilişkin bu kanıksanmış bilgileri sarstığı açıktır. Öte yandan, muhtemelen I. Troya öncesine ve M.Ö. 4000 ile M.Ö. 3000 yılları arasına karşılık gelen bu bulguların da, kesinleştirilmeye ihtiyacı vardır. Bu bölgede yapılacak etraflı çalışmalar sonunda ortaya çıkan yeni tarihsel senaryolar bir bütünlük oluşturana değin, çok kesin bir yargıya varmaktan kaçınmanın yerindeliğini kabul etmek gerekir. Bununla beraber, "Kadıköy bölgesine diğer bir yerleşimin, güneyden, Akdeniz'in Arap yarımadasına açılan noktasından bir göçle, M.Ö. 1000 yılları civarında Fenikeliler tarafından gerçekleştirildiği" yönünde, hiç de yabana atılmaması gereken diğer bir görüş de söz konusudur.[1] Bu tezi savunanlar, hükümlerini daha ziyade *Khalkedon* ya da *Halkedon* adının Fenikelilerce "yeni şehir" anlamında kullanılmasına isnat etmektedirler. Gerçekten de Fikirtepe'deki bulgular, bu tezi –önemli ölçüde- destekler veriler ortaya koymaktadır. Fenikeliler, görünüşe bakılırsa, Fikirtepe'de bir ticaret kolonisi kurmuşlar, özellikle çanak çömlek işçiliğinde ustalaşmışlardır. Ticarette ileri gitmiş olmaları, şehrin konumuyla da açıklanabilir niteliktedir; çünkü "bu dönemde Kuşdili deresi bir haliç şeklindedir ve kıyı çizgisi de bugüne göre çok içeride, Fikirtepe-Hasanpaşa arasında olmalıdır."[2] Bununla beraber, *Halkedon*, Anais M. Martin'e göre, aynı zamanda "bakır şehri" anlamına da gelmektedir.[3] Bu anlamlandırmanın ise, -gündelik yaşamlarında "bakır kültürüne" sahip- Moda Burnu ile Yoğurtçu arasındaki ikinci bir yerleşime dayandığı düşünülmektedir.[4] Ne var ki, bu ikinci yerleşimin sahiplerine dair görüşler bir parça belirsizdir. Bu, -20. yy. ortalarına kadar, Kadıköy'e ilk yerleşimi gerçekleştirdikleri zannedilen- Megaralıların iskânı mıdır? İki yerleşim yerinin (Fenikelerin *Fikitepe*'si ile Megaralıların (?) *Moda-Yoğurtçu mıntıkasının*) birbirine fazlasıyla yakın oluşu ilk

[1] Müfid Ekdal, *Bizans Metropolünde* İlk Türk *Köyü: Kadıköy* (İstanbul: Kadıköy Belediyesi Yay., 1996), s. 6.

[2] M. Rıfat Akbulut, "Kadıköy," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993-95), s. 329.

[3] Anais M. Martin, *Her Yeri Resim Gibi: Küçük Moda* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2010), s. 11.

[4] M. Rıfat Akbulut, "Kadıköy," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993-95), s. 329.

bakışta bu olasılığa bir nebze gölge düşürse de; Ortadoğu (Fenike) izlerinin bu bölgede zamanla kayboluşu, iki karşıt toplumun çok yakın iskânını ve birinin diğerini asimilasyonunu da "bir ihtimal" kılmaktadır.

Öyle ya da böyle, kesin olan şu ki, nihayetinde Megaralılar, bu bölgede bir zaman sonra hâkimiyeti ele geçirmiş ve bugüne uzanan Kadıköy'ün kurucusu olmada önemli bir etken olmuşlardır. Bu noktada, sanırım, zihinlerde oluşan şu soruya bir yanıt aramak yerinde olacaktır: Megaralılar kimdir ve niçin bir göçle buraya yerleşmek durumunda kalmışlardır?

Megara, kuzeyden gelen *Dorlar*'ın Orta Yunanistan'da kurdukları bir şehirdi.[5] Şehir, -her biri birkaç köyü kapsayan- beş yöreden oluşan bir coğrafî bölgenin idarî merkezi konumundaydı aynı zamanda.[6] Şu halde, Megaralıları aslen *Dor* kökenli bir Yunan kolonisi olarak nitelemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Peki, nasıl olup da, kilometrelerce uzaktaki Kadıköy bölgesine yerleşmeleri gündeme gelmiştir? Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in Megaralılara ilişkin aktarımları, bu "arayışı" hazırlayan koşullar konusunda kimi ipuçlarını fısıldar gibidir. Megara, Mansel'e göre, işlenebilir toprağı az bir bölgeydi. M.Ö. 7. yy.'da, yani tam da Kadıköy bölgesine Yunanistan'dan akınların gerçekleşmesinin hemen öncesindeki zaman diliminde, toprağa bağlı köylülerle, -çiftlik ve hayvan sürülerini elinde barındıran- aristokratlar arasında çatışmalar arttı.[7] Bu krizlerle birlikte, şehir, Atina ile iyiden iyiye rekabet edemez hale geldi.[8] Buna karşın, Megaralılar, denize olan kıyıları sayesinde, gemicilikte ilerlemişlerdi.[9] Tüm bunlar, kabul edilmeli ki, Megaralıların nasıl olup da ve hangi saiklerle, onlarca kilometreyi göze alıp uzun bir deniz göçünden sonra, Kadıköy yöresinde yeni bir şehir arayışına girdiklerini az çok açıklar nitelikteydi.

Bununla beraber, tarihçiler arasında -yüzyıllar boyu süren- asıl tartışma, -coğrafî açıdan (yarımadası ve haliçiyle) çok daha güzel ve aynı zamanda stratejik[10] bir konumda yer alan- bugünkü "tarihî yarımada" dururken, bu yerleşimin niçin Kadıköy bölgesine yapıldığı üzerinedir. Bu, o kadar yadırganacak

---

5 Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 158.

6 George Derwent Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: Tarih Öncesi Ege*, çev. Celal Üster, c. II (İstanbul: Payel Yayınevi, 1995), s. 78.

7 Prof. Dr. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 182.

8 Mansel, *a.g.e.,* s. 315.

9 Mansel, *a.g.e.,* s. 158.

10 Mansel, *a.g.e.,* s. 167.

bir tercihtir ki, konuyla ilgilenen tarihçileri uzun bir süre meşgul etmesi bir yana, bizzat –tarihî yarımadaya Doğu Roma'yı kuracak olan- Bizas tarafından, Kadıköy'ün kurucuları bu tercihlerinden dolayı "kör olmakla" itham edilecekler ve kurdukları şehre de İ Hora ton *Tiflon* (Körler Ülkesi) adı verilecektir.

Buna karşın, kimi tarihçiler, sözgelimi Tonybee, *Tarih Bilinci* adlı eserinde, ne Bizans'la, ne de onunla aynı kanaati paylaşan tarihçilerle, hiç de ortak bir düşüncede değildir. Tonybee'ye göre,

> *"…gerçekte Khalkedon'un kurucuları tarihî seçimlerini tamamen başka düşüncelere dayanarak yapmışlardı. Boğaziçi kıyılarına yaklaşırken manzaraya bakmış ve hiç de kör olmayan, ama denizcilik değil, çiftçilik açısından bakan gözlerle yerlerini seçmişlerdi… Bizantion'un kurucularının, Khalkedon duvarlarıyla çevrili bu güler yüzlü Bithynia (İzmit) rivierasından uzaklaşıp hiç de davetkâr olmayan Trakya sahiline doğru yönelirken, Khalkedonluların açıkgözlülüğüne ve kendi gecikmelerine ağız dolusu sövdüklerini gözümüzün önünde canlandırabiliriz."*[11]

Göç etme kararlarını "toprak yoksunluğuna bağlı bir çatışmanın sonucunda" aldıkları göz önünde tutulacak olursa, gerçekten de Tonybee'nin kaydettiği gibi, Megaralıların önceliği tarıma vermiş ve bu nedenle de toprağı çok daha verimli Kadıköy bölgesini –gayet de bilinçli olarak- tercih etmiş olmaları, son derece ihtimal dâhilindedir.

Bununla beraber, her ne kadar Megaralılar -çok büyük bir olasılıkla- kendileri adına bu tercihten epey hoşnut iseler de, hayli uzun yüzyıllar Khalkedon'u çok da tarihin ön sıralarına taşıyabilmiş değillerdir. Kadıköy'ün Bizantion karşısında hep daha mütevazı, daha ikincil bir konumda kaldığını söylemek, bu açıdan çok yanlış olmayacaktır. Nitekim kroniklere bakıldığında, Kadıköy'ün (siyasal-toplumsal) tarihine ilişkin olayların da oldukça sınırlı olduğu görülür. Hıristiyanlık noktasında önemli sayılabilecek bir olgu olarak, M.S. 451 yılında IV. Genel Konsil'in burada toplanması, belki bu az sayıdaki kayda değer olaydan biridir.[12]

Khalkedon'un bu kendi içine kapalı ve durağan hali, yalnız Doğu Roma (Bizans) dönemi itibariyle değil, Osmanlı dönemi için de, büyük ölçüde (kabaca bir tarihlendirme ile 19. yy. ortalarına değin) geçerlidir, denilebilir.

---

[11] Aktaran: Murat Akan, *Ruhunu Arayan* Şehir*: İstanbul* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2006), s. 31.

[12] Cosimo Comidas Carbognano, *18. yy.'ın Sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), s. 90

M.Ö. 74'te Doğu Roma egemenliğine girmiş olan Khalkedon, Geyikli Baba'nın öğrencilerinden Gözcü Baba ve Eren Baba'nın, bölgenin denize uzak, iç kesimlerinde bir Osmanlı-İslam varlığının biçimlenmesini temin edişleri neticesinde bir yapılanma ile, 1352-53 yıllarında Osmanlı'ya bağlanır. Khalkedon, "asıl şehrin" karşısında bir tarım alanı olmayı, Osmanlı İmparatorluğu yıllarında da sürdürür. Grelot, 1681 tarihli seyahatnamesinde Khalkedon'dan söz ederken tablo çok fazla değişmiş değildir: *"Khalkedon kenti gibi, limanı da ıssızdır; sadece İstanbul'a yiyecek taşıyan birkaç küçük gemiye ve kayığa rastlanır."*[13] diye yazar. Bununla beraber, aynı seyahatnamesinde Grelot, Khalkedon'un eşsiz doğası ile, ilkçağda hastalıklara ve salgınlara deva arayanların akın akın geldikleri bir yer, aynı zamanda o dönemde sayıları çok fazla olan dinsel mekânların da muhiti olduğu kaydını düşer. Ne var ki Grelot'ya göre, 17. yy.'a, ne ilkçağın pagan tapınakları, ne de erken Hıristiyanlık döneminin kiliseleri gelebilmiştir.[14]

Gerçekten de, ilgili kaynaklar bir bütün olarak gözden geçirildiğinde, Khalkedon'un İlk ve Orta Çağlar, hatta Yeniçağ itibariyle, "Bizantion/ Dersaadet'e erzak sağlayan bir tahıl ambarı", "bir şifa (istirahat) ya da inziva yeri" ve "dinî mekânların mevcut olduğu, hayattan izole bir alan" teşkil ettiği görülmektedir. Denize kıyısı ve kapalı sayılabilecek bir de koyu bulunduğu halde, bir önceki alıntıda Grelot'nun da aktardığı gibi, hiçbir zaman işlek bir "ticarî limana" sahip olabilmiş değildir. Grelot, bu durumun bir kez daha altını çizdiği bir başka aktarımında, Khalkedon'un ilerleyemeyişi üzerine siyasi bir neden de ileri sürer:

> *"(…) Eskiden savunma için zincirle kapatılan girişi artık herkese açık olmasına rağmen, liman pek işlek değildir. Halkedon, önceleri Hrisopolis ya da Scutari'nin kadırgalarını koruyan bir liman ve yiyeceklerini saklayan bir depo işlevi görüyordu. Öte yandan, çok yakınında bulunan İstanbul da gelişmesini önleyen bir etken oldu. Büyük Konstantinos'tan beri imparatorluk tahtını İstanbul'da kuran Doğu hükümdarları, çıkarları için, sadece büyük kenti geliştirmeyi, komşularını da, tıpkı düşmanları gibi soymayı düşündüler. İmparator Valens de bunlardan biriydi. Halkedon'a tek başına verdiği zarar, kentin tüm düşmanlarının yol açtığı yıkımdan büyük oldu."*[15]

---

[13] Josephus Grelot, İstanbul *Seyahatnamesi*, çev. Maide Selen (İstanbul: Pera Yayıncılık, 1998), s. 42.

[14] Grelot, *a.g.e.*, s. 43.

[15] Guillaume-Joseph Grelot'dan (1681) aktaran Burçak Evren, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul* (İstanbul: Novartis Yayınları, 2010), s. 214.

Şu halde, -şehrin kurucularının tercihi olan- "tarım toplumunu" sonraki nesillerin de benimsemesi ve sürdürmesi olgusu kadar, siyasal anlamda, bir gelişmenin önünde duran dış etkileri, Khalkedon üzerinde engelleyici bir siyaset ortaya koyan komşu Bizans'ın ambargosunu da göz önünde bulundurmak gerekecektir. Bu, Khalkedon'u oldukça kapsamlı bir durağanlığa mahkûm bırakmış olmalıdır. Zira ticarî anlamda gelişememe, her ne kadar toprakların verimliliği söz konusu olsa da, bir sermaye birikiminin bu bölgede yoksunluğu anlamına gelecektir. Öyle ki, Khalkedon'un gerek Doğu Roma gerekse Osmanlı dönemi itibariyle, şehirleşme anlamında, mimarisinde de bir sığlığın söz konusu olduğu gözlenir. Nitekim Guillaume Antoine Olivier, 1790 tarihli seyahatnamesinde, Khaldeon'da görülmeye değer pek de bir şey bulamadığını yazar:

> *"Gezine gezine eskiden Halkedon'un bulunduğu topraklara geldik: Kadıköy. Burada bazı eski surların enkazı ve Hıristiyanlara zulmedilen devirlerden kalma olduğunu tahmin ettiğimiz bir yer altı mabedinden başka enteresan bir şey görmedik."*[16]

Khalkedon'u, ticarî, ekonomik ve buna bağlı olarak kentsel anlamda geri bırakan koşullara belki bir yenisini daha eklemek gerektiği kanaatindedir Orhan Türker. Tarımsal bir yaşamın sahiplenilmesi ve ticarî anlamda Bizans tarafından önünün kesilmesi kadar, gerek 13. yy.'da Haçlı Seferleri'nce, gerekse Osmanlı fethinden sonra bu bölgenin ciddi anlamda yağmalanmasının, akabinde de bölgeye pek fazla yatırım yapılmamasının, kentin zaten kısıtlı olan toparlanma gücünü epeyce kırdığını göz ardı etmemek gerekecektir Türker'e göre. Nitekim Khalkedon, iskân politikalarına bağlı olarak, Osmanlı'nın ilerleyen dönemlerinde hızla gelişen Üsküdar'a nispetle, sürekli ikincil konumda tutulacak; uzun yıllar bağlar ve bostanlarla kaplı ıssız bir köy olarak kalacaktır.[17] Bu ıssızlık o denlidir ki, Konstantinos Kavafis, 1880'lerde ekonomik sıkıntılar nedeniyle ailece Tarabya'dan Kadıköy'e taşındıklarını anlatırken, (üstelik söz konusu yıllar itibariyle Kadıköy bir kalkınma süreci içine girmiş olduğu halde) burayı oldukça basit ve fakir bir semt biçiminde tasvir edecek; her ne kadar hor görmese de, durumu, kendi yaşantısında "bir sosyal basamak iniş" olarak değerlendirecektir.[18]

---

16 Guillaume Antoine Olivier'den (1790) aktaran Evren, *a.g.e.,* s. 214.

17 Orhan Türker, *Halkidona'dan Kadıköy'e: Körler Ülkesinin Hikâyesi* (İstanbul: Sel Yay., 2008), s. 11-12.

18 Türker, *a.g.e.,* s. 16.

Eski ıssız Kadıköy limanının bugünkü hali

Yine de, ağırlıklı olarak Batılı seyyahların izlenim ve yaklaşımlarından ortaya çıkan bu tablonun, Kadıköy'ü, oldukça *modernleşmeci* bir tutumla ölçütlemeye çalıştığı ortadadır. Dikkat edilirse, söz konusu seyyah ya da tarihçilerin tamamınca Kadıköy'e "kalkınma", "ilerleme", "ekonomi-sermaye birikimi", "kentleşme" nokta-i nazarlarından bakılmakta ve böyle olunca ortaya söz konusu yıllarda pek de parlak olmayan bir Kadıköy tablosu çıkmaktadır. Kadıköy'e, bu bağlamda, başka bir ölçütleme noktasından bakmak mümkün olabilir mi?

Sözgelimi bu "az gelişmişlik", niçin doğanın, doğalın, huzurun, sükûnun öne çıktığı bir merhaleye açılmasın?

Nitekim bölge, daha İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in dikkatindeydi. Fatih Sultan Mehmet, Halkedona'ya güvendiği bir isim olan Kadı Hızır Bey'i atayacak, bu eylemiyle de –farkında bile olmadan- bölgenin günümüze kadar ulaşan adının banisi olacaktı. Hızır Bey (1407?-1458), bir rivayete göre, -Ayasofya'dan daha büyük bir kubbe yapamadığı için Fatih'in bir

fermanla elini kestirdiği- Hıristiyan mimarın kendisinden davacı olması üzerine Fatih'i mahkemede yargılayacak kadar adaleti her şeyin üstünde tutan bir kadıydı; (yine bir kanaate göre, Nasreddin Hoca'nın kızının da torunudur.[19])

Hızır Bey'in Khalkedon'u bahçelerle donatmaya yönelik gayretleri olur ve buranın sadece tarım bölgesi kimliğini pekiştirmekle yetinmez, bölgeye aynı zamanda estetik bir güzellik de kazandırmayı hedefleri arasına alır. Hemen hemen aynı hedefi benimseyen II. Beyazıd, Fenerbahçe'ye bir saray yaptırır. III. Murad, bölge nüfusunun artması ve bölgenin gelişmesi doğrultusunda çabalar ortaya koyar. Bilhassa IV. Murad zamanında Kadıköyü, artık sarayları, bağ ve bahçeleriyle meşhur olmuştur. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde, o tarihte Kadıköy'de altı yüz kadar bağ bulunduğunu yazmaktadır. Yeldeğirmeni'ndeki büyük saraylar, yeldeğirmenleri, İstanbul'un diğer semtlerinin sakinlerini bu bağlar diyarına çeker.[20] Bu dönem itibariyle, merkezde çoğu balıkçılıkla uğraşan Rumlar, daha içeride ise tarımla uğraşan Türk köyleri, Merdivenköy, Göztepe ve Erenköy yer alır. 18. yy. başı, Lale Devri'nde Haydarpaşa, Yoğurtçu, Moda, Kuşdili ve Uzunçayır da önem kazanır. Her biri birbiri ardınca doğan "huzur beldeleridir."

Bununla beraber, hiç şüphe yok ki, Kadıköy'ün asıl köklü dönüşümü, 19. yy. ortaları sonrasındadır. Bu, önceki kimliğin bir biçimde korunurken, bölgenin kimi noktalar itibariyle de çok farklı bir mecraya yönelmesidir. Gautier'nin -önceki seyyahların metinlerinden oldukça farklı bir tablo ortaya koyan- 1852 tarihli metnindeki Kadıköy aktarımı bu açıdan incelenmeye değerdir:

> *"Verilen tarife uyarak Kadıköy'ün başlıca caddesinden geçtim; sık kafesli cumbalarıyla hayli pitoresk olan bu sokağın boyalı evleri daha modern olmaktan başka, İngiliz ve İtalyan zevkinin izlerini taşır. Orada burada beliren beyaz bir cephe, Ermeni ve Türk boyalarına katılan hoş bir etki yaratır. Açık kapılarının önünde oturmuş ya da gruplaşmış genç, güzel kadınlar bakışlardan kaçmazlar; düzensiz taş kaldırımlar üstünde sallana sallana giden talikalar aileleri kırlara taşır; hayvanlarının kefelerini tutan uşakları yaya olarak arkalarından giden, boz atlarına binmiş Türkler ve bizim kolej profesörlerine benzeyen mor bir ruba giymiş, yargıç kapelâlı papazlar, kıvırcık sakallarını okşaya okşaya ağır adımlarla gezinirler; her yer hareket içindedir."*[21]

---

[19] Mithat Sertoğlu, *Tarihten Sohbetler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. xxx.

[20] A. Ragıp Akyavaş, "Mütehassiri Olduğum Kadıköy," *Asitane I* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), s. 65.

[21] Théophille Gautier'den (1852) aktaran Burçak Evren, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul* (İstanbul: Novartis Yayınları, 2010), s. 222.

Hiç kuşku yok ki bu tabloda artık "eski Kadıköy" ile "yenileşen Kadıköy" bir aradadır. Kadıköy, o kırsal, huzurlu, sakin yüzünün yanı sıra, Hıristiyan unsurlar kadar Müslüman-Türk unsurların da varlık gösterdiği bir kozmopolitleşme, bunun yanında eski geleneksel mimarî kadar (sık kafesli cumbalar), yeni tarz mimarî (İngiliz ve İtalyan zevki taşıyan boyalı evler) örneklerini barındırır bir çeşitlenme içindedir. Ayrıca, "sessiz ve sakin bir diyardan" öte, ortamda bir "hareketlilik" gözlenmektedir. Oysa daha birkaç on yıl önce, tablo, "yüzyıllardır var olana" çok daha yakındır. Öyle ki, Miss Pardoe, 1830'larda kaleme aldığı *The Beauties of Bosphorus* [Boğaziçi'nin Güzellikleri] adlı kitabında Halkedonya'yı "küçük, fakir ve soluk bir Rum kasabası" olarak tanımlamaktadır.[22]

Şimdi, belki de şu kilit soruyu sormanın tam sırasıdır: (Kabaca) 1850'ler, Kadıköy'ün tarihinde niçin bir dönüm noktası teşkil etmiştir?

Bunun, her şeyden önce, elbette siyasi bir nedeni söz konusudur. II. Mahmud dönemi itibariyle ile hız kazanan Batılılaşma, -kentleşme ve kent kültürü nezdinde- karşılığını daha ziyade Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'le 1850'lerden sonra bulacaktır. Nitekim şehir genelinde pek çok yeni yapının ve hatta semtin kurulmasının 1850 ve hemen sonrasına tekabül etmesi, bu açıdan tesadüf değildir. Sözgelimi, Dolmabahçe Sarayı'nın 1843'te başlanan inşası 1856'da tamamlanacak, mimarisiyle çok yeni Teşvikiye Camii 1854'te ibadete açılacak; 1860 ve sonrasında ise, Nişantaşı gibi konaklar/apartmanlar semti İstanbul'un bugünlere uzanan sosyal hayatında yer edinecektir.

Bu, kuşkusuz, daha az bir etkiyle, İstanbul'un Anadolu yakasına da sirayet edecek, aynı yıllarda bu bölgede de bir yapılanmayı tetikleyecektir. Buna karşın, bu tetiklenmeyi hızlandıran kimi -hesapta olmayan- oluşumlar da söz konusudur. Sermet Muhtar Alus, Kadıköy'ün 1860'ta büyük bir yangın geçirdiğinden (öyle ki Alus'un aktarımına göre bu yangında mahallenin dörtte üçü kül olmuştur) söz açar ve yeni Kadıköy'ün –biraz da zaruri bir durumun sonucu olarak- bu yangının sonrasında kurulduğunu belirtir.[23] Kuşkusuz, yeni Kadıköy'ün oluşumunda bu yangını temel belirleyici unsur olarak değil de, besleyici ya da süreci hızlandırıcı bir unsur olarak almak, daha isabetli olacaktır. Zira Modernleşen/Batılılaşan bir toplumda, kentleşme de gündemdedir ve -bir sermaye birikiminin de eşlik ettiği- bu yeni kent olgusunda, yeni/"modern" alanlara ihtiyaç vardır. Kadıköy de, söz konusu yıllarda bakir

---

[22] Orhan Türker, *Halkidona'dan Kadıköy'e: Körler Ülkesinin Hikâyesi* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), s. 16.

[23] Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s. 199.

bir alan olarak (üstelik yaşamaya çok elverişli iklimi ve yine eşsiz coğrafî özellikleri de buna eklenmelidir) oldukça güçlü bir cazibe alanı teşkil etmektedir. Bu itibarla yangın, başta da belirtildiği gibi, belki ancak süreci hızlandıran bir oluşum olarak değerlendirilmelidir.

Zaten Sermet Muhtar Alus da, -her ne kadar yangını önemli bir nirengi noktası olarak kabul etse de- gerçekte çabanın, "bir yangın sonrasında semti yeniden mamur etmenin" ötesine geçen, çok daha uzun soluklu ve dönem dönem (ulaşım, imar vs.) muhtelif projelerle devinim kazanan bir "yeniden yapılanmaya" açıldığının farkındadır. 1939 tarihli bir yazısında, konuyla ilgili olarak şunları kaydeder:

> *"[Kadıköy'ün] asıl büyümeye ve mamurlaşmaya başlaması, 1874'te Haydarpaşa-İzmit Demiryolu'nun yapılışından sonradır. [Kadıköy artık] [h]em kışlık hem yazlık olduğu için göç eden edene, yerleşen yerleşene."* [24]

1874 tarihi itibariyle, Kadıköy'ün değişen yüzü, seyyah Edmondo de Amicis'in notlarına da yansımıştır. Amicis, İstanbul adlı kitabında Kadıköy'ü – eski köy kimliğinden uzak- hayli kentli ve aynı zamanda Avrupaî aktaracaktır:

> *"Üsküdar'ı seyrettiğim sırada arkadaşım keşfettiği başka bir şehri haber vermek için dirseğiyle dürttü. Hakikaten, denize, yine aynı Asya sahiline dönünce, Üsküdar'ın öbür tarafında, geminin önünden geçtiği, ama o zamana kadar sis altında kalan uzun bir ev, cami ve bahçe dizisi gördüm. Dürbünle bakınca kahvehaneler, çarşılar, Avrupaî evler, merdivenler, bahçe duvarları, kıyı boyunca oraya buraya dağılmış küçük sandallar iyiden iyiye görülüyordu. Burası, vaktiyle Bizans'ın rakibi olan eski Khalkedon'un harabeleri üzerine yerleşmiş, kadıların köyü, Kadıköy'dü."*[25]

Amicis'in tespiti, kuşkusuz pek çok kişi nazarında paylaşılır bir alana açılmaktadır ve aynı zamanda, bu satırların yazıldığı dönemden bu yana neredeyse bir buçuk asırdır iki ilçe (Üsküdar - Kadıköy) arasında bu ayırıcı çizgisinin değişmeyişi kayda değer bir noktadır: Hatta kışkırtıcı bir tez ortaya konarak iddia edilecektir ki, bugün de denizden bakınca, hiçbir İstanbul semti (mütevazı ve sükûnlu Üsküdar'ın hemen yanında) Kadıköy kadar "Avrupaî" bir

---

[24] Sermet Muhtar Alus'tan (1939) aktaran Burçak Evren, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul* (İstanbul: Novartis Yayınları, 2010), s. 226.

[25] Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Beynun Akyavaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), s. 34.

görünüme sahip değildir. Gözleyen kişide bu türden bir algının oluşmasında, ilçe merkezinin hemen hepsi aynı yükseklikteki apartmanlarının oluşturduğu planlılık hissi ile daha gerilerdeki semtlerin geniş bahçeli ve özenli binalarının yarattığı "*zengin hinterland*" izlenimi belirleyici olsa gerektir.

Öte yandan 1877-78 yılları da, Kadıköy'ün (sosyal ve demografik) tarihi adına önemli bir dönemeçtir; çünkü Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kaçan Balkan muhacirleri, bu tarihler itibariyle İstanbul'a sığınmak zorunda kalmışlar; muhacirlerin kayda değer bir bölümü de –muhtemelen o yıllar itibariyle Kadıköy (merkezinde bir "kalkınma" başlamış da olsa) Saray'ca hâlâ bir nevi taşra hükmünde olduğundan- bu bölgeye istihdam edilmişlerdir. Ancak, bu hiç de sorunsuz gerçekleşmemiştir: Yerel halk, özellikle de Ermeniler, bu istihdam politikasına kat'i bir biçimde muhalefet etmişler, Balkan muhacirlerine karşı oldukça katı/mesafeli bir tutum sergilemişlerdir. Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*'nda bu durumu şu sözlerle kaydetmektedir:

> *"Vatanımızın düşmen-i kavîsi olan Moskofların şedâid-i mezâliminden canını kurtarıp çırılçıplak memleketimize hicret ve bizim muavenet ve hamiyet-i vatanperverânemize dehâlet eden Rumeli muhacirleri, peyderpey sair mahallelere gönderildiği gibi, geçende Kadıköyü'ne de gönderilmiş. Ve orada kış münasebetiyle boş duran kirahanelerine yerleştirilmek istenmişse de vatandaşlarımızın Ermeni kısmından Kadıköyü'nde bulunan bazı zevat, bu muhacirleri kendilerine ait kirahanelere kabul ve iskândan istiğna etmişler."*[26]

Bu tarihsel olgudan, elbette, kimi çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Belki öncelikle şu soruyu sormalıdır: Ermeni cemaatinin bu tavrında asıl belirleyici itki nedir? Neden Ermeniler, Balkan muhacirlerine karşı bu denli katı bir tavır takınmışlardır? Daha dolaysız bir ifade ile, meseleyi söz konusu yıllar itibariyle etkinlik kazanan "millî bilinç" ve "Ermeni milliyetçiliğiyle" açıklamak olası mıdır?

Bir açıdan belki.

Ama, bundan çok daha belirleyici olan, daha başka bir neden olsa gerektir: Osmanlı toplumunun sosyal iskeletini oluşturan "kapalı cemaat yapısı", öyle görünüyor ki, 19. yy. ikinci yarısı itibariyle bile varlığını etkin bir biçimde korumaktadır. Dışarıdan gelene bakış, çok da olumlu değildir. Burada meskûn

[26] Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları,* haz. Nuri Sağlam (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), s. 639.

Ermeni toplumu için de, Rumelililer "haricîdir", bir anlamda "na-mahremdir". Bu, gelenlerin kültürel kimlikleriyle doğrudan ilgili bir durum değildir zaten, herhangi başka bir yerden bir iskân olsaydı, muhtemelen buna da tepki gösterilecektir. Öte yandan, işin ekonomik tarafı da bu reddedişte belirleyici olmalıdır. Neticede bir "zorunlu iskân" durumu söz konusu olduğundan, ev sahipleri olarak Ermenilerin kendilerine ait kirahanelerin bu şekilde –misafirhane olarak- kullanımından şikâyetçi olmaları da anlaşılabilir bir durumdur. Olgunun tanımladığı bir sosyolojik gerçeklik daha vardır: Yine "kapalı toplum ve cemaat" yapısından kaynaklanan "diğerine karşı bir empati yoksunluğu", "diğerinin halini, içinde bulunduğu zor koşulları (ki ortada savaşla yaşadıkları topraklardan sürülmüş insanların acıları durmaktadır) anlayamama", bir "umursamayış", bu sosyal tavırda kendini göstermektedir. İşin daha da paradoksal ve trajik yüzü, birkaç on yıl sonra, 1915'te, Ermeni cemaati de benzeri bir göçle/sürgünle yüzleşince, aynı empatiye ve anlayışa bu defa kendilerinin de muhtaç durumda kalacak oluşlarıdır.

19. yy.'ın sonlarına doğru ilerlerken, Kadıköy artık bir yandan –özellikle Levanten ailelerin köşkleri ile donanan- Avrupaî bir kent, diğer bir yandansa bağı bahçesi pek meşhur bir sayfiye konumundadır. Nüfus da hızla artmaktadır. Belediye sayımlarına göre, 1885 sayımında nüfusu 22.796'yı bulmuştur ki[27], bu, uzun yıllar payitahtı karşıdan seyreden bir "köy" için oldukça yüksek bir rakamdır. Bölgede gözlenen bu hızlı artış, elbette ki doğal bir çoğalışla değil, artan yerleşmelerledir. Demografik yapı da gittikçe çok-kültürlü bir yapıya doğru evrilmektedir. Kadıköy'ün bu çoklu-etnik kimliği, 18. yy.'da bölgeye yerleşen Ermenilerden sonra, bilhassa 19. yy.'ın ikinci yarısında, Moda civarına varlıklı gayrimüslim ve Levantenlerin, Yeldeğirmeni civarına Musevilerin, Hasanpaşa'ya Romanya ve Bulgaristan muhacirlerinin yerleşmesiyle daha kozmopolit bir hal almıştır.[28] Öte yandan bu mozaik yapının öğelerine ilişkin istatistikî bilgilere de ulaşmak mümkündür. 1882 tarihli bir nüfus kaydına göre, Kadıköy'ün (yalnız merkezi itibariyle) 7003 olan toplam nüfusunun 2965'i Müslüman-Türk, 1831'i Ermeni, 1822'si Rum, 249'u Musevi, 108'i Katolik Latin ve Protestan, 28'i ise Bulgar'dır.[29]

Artık hiç kuşku yok, kentleşen-kozmopolitleşen bir yapı kazanmaktadır bölge. Nitekim 19. yy. sonu - 20. yy. başına ilişkin anılara bakıldığında, Ka-

---

[27] Cem Behar, "Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un Nüfusu," *Karaların ve Denizlerin Sultanı: İstanbul*, haz. Filiz Özdem, Ali Konyalı, c. I (İstanbul: Yapı-Kredi Yayınları, 2009), s. 363.

[28] Neşet Dereli, *Karşıdan Karşıya* (İstanbul: Komşu Yayınları, 2007), s. 51.

[29] M. Rıfat Akbulut, "Kadıköy," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993-95), s. 335.

dıköy'e ilişkin olarak, huzurlu olduğu kadar canlı, hareketli, aynı zamanda "kültür merkezi kimliği de olan" bir *kentli-sayfiye* imajının öne çıktığı görülmektedir. Sözgelimi gazeteci A. Ragıp Akyavaş'ın yazdıklarına bu durum şöyle yansır:

> *"Şimdi değil ya, eskiden bu mevsimlerde Kuşdili ve Yoğurtçu çayırlarında otlar adam boyu yükselirdi. Komik Abdi ve Hasan Efendilerin tiyatroları bile buralarda idi. Dereboyu'nda kayık sefası yapar, küreklerin fışırtısıyla dinlenir, kıyılarından saz dinler, kahkahalar atardık. Kadıköyü Üsküdar gibi değildir. Ahiretten ziyade dünyaya yakındır. Biricik evliyâmız Mahmud Baba bile Kuşdili'nin kenarında yatar. Ölülerimiz dahi zevk u safâdan nasib alırlar."*[30]

Bu tabloda artık "kendi kabuğunda yaşayıp giden bir köy" imgesinden söz etmek olası değildir. Onun yerini, yaşamın, yaşamanın en doyulmaz heyecanları, zevkleri; bunun yanında bu yeni yaşamın kente özgü değerleri almış gibidir. Nitekim Seyyah Francis Marion-Crawford, yine 19. yy. sonu ile 20. yy.'ın hemen başındaki Kadıköyü'nü anlattığı yazılarında, Kadıköy tarihine ilişkin olarak önemli bir kayıt düşerek, o yıllar itibariyle şehirde kurulan ilk Türk tiyatrosunun burada olduğunu belirtir. (Malum, İmparatorluğun –Suriçi'nde kurulan- ilk tiyatroları Güllü Agop ve Naum tiyatroları, İstanbul'daki Ermeni azınlığın girişimiyle hayat bulan mekânlardır.) Bu, kuşkusuz, Kadıköy'ün söz konusu yıllardaki kentsel-kültürel kimliğine dair çok önemli bir diğer gözlemdir. Bununla beraber, gözlemde üzerinde durulması gereken noktalar da yok değildir:

> *"Kadıköy (…), üstelik Konstantiniye'nin veya civarın tek Türk tiyatrosu ile cazip bir yer. Tiyatro salonu yerleşimin eteklerindeki geniş bir çayırlığın ucunda kalaslardan yapılmış, derme çatma bir yapı, dekor üstünkörü, müzik berbat ve seyircilerin tümü erkek. Ancak müessesenin sahibi ve menajeri, özbeöz Türk, birinci sınıf bir komedyen. (…) Haftada sadece iki üç gösteri yapılıyor, o da gündüzleri ve perde ancak seyirci hazır olunca açılıyor. Binanın çıra gibi yanabilir olmasına rağmen herkes sürekli sigara içiyor ve Türklerin bir araya toplandığı her yerde olduğu gibi dondurmacıya ve kahveciye talep çok."*[31]

---

[30] A. Ragıp Akyavaş, "Köyüme Tahassür," *Asitane I* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000),s. 53.

[31] Francis Marion-Crawford, *1890'larda İstanbul*, çev. Şeniz Türkömer (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), s. 74.

Öyle sanıyorum bu metin, hem Kadıköy'ün -ilgili döneme ilişkin- kültür hayatındaki bir sayfayı tetkik edebilme, hem de dışarıdan bir gözün değerlendirmelerindeki sorunlarını aynı anda gözlemleyebilme adına, hayli kayda değer bir örnektir. Haftada iki, üç gösteri yapıldığı, ağırlıklı olarak komedinin ön planda olduğu ve izleyici kitlesi itibariyle de genel olarak erkeklerin yer aldığı ve de sigara, dondurma ve kahveyle birlikte, modern anlamda bir tiyatro seyircisi tutumundan ayrı, adeta bir açık hava merasimini seyreder gibi bir izleme pratiğinin etkinliği, dönemin tiyatro kültürüne dair oldukça önemli aktarımlar sunmaktadır kuşkusuz. Buna karşın, aktarımcının değerlendirmesine yansıyan, dekorun üstünkörü, müziğin ise berbat olduğu yargılarının neye göre verildiği bir hayli tartışmalıdır. Bu, gerçekten kötü bir tercihe mi, yoksa sadece Batılı anlamda bir dekor ve tiyatro müziğinin eksikliğine/yoksunluğuna mı açılmaktadır, elbette bunun üzerinde ayrıca düşünülmelidir.

Yeniden Kadıköy'ün tarihine dönülecek olursa, 19. yy. sonundaki bu hızlı kentleşmeye rağmen, yine de, Kadıköy'ün kültürel ve kentli-yaşamsal açıdan zirve yılları 20. yy.'ın ilk yarısıdır. Sermet Muhtar Alus'a göre, Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı yılları itibariyle (1908-1918), "kibar, münevver, edip, şair, muharrir herkes" Kadıköylü olmuştur.[32] Bu nitelikli nüfus, öte yandan, şehirleşme konusunda da çok saygın bir aşamayı beraberinde getirmiştir. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Kadıköy artık şehircilikte Şişli ve Beyoğlu ile yarışır, hatta daha geniş alanlara sahip oluşunun getirdiği avantaj da dikkate alındığında, onları geride bırakır niteliktedir. 1914 tarihli Paris'te yayımlanan *De Paris A Constantinople* adlı seyahat kitabında şu kayıtlara rastlanır:

> *"1860 ve 1883 yangınlarından sonra yeniden şekillenen Kadıköy, günümüzde küçük bir Avrupa kentine benzemektedir. Falezlerin üzerinde yer alan Mühürdar semti Marmara Denizi ve İstanbul'un inanılmaz manzarasına hâkim köşk ve konaklarla doludur. Burada Türk musikisi denilen halka açık bir bahçe kahvehanesi de vardır. Az ötedeki Moda Burnu ise, Kalamış Koyu, Fenerbahçe ve Adalar'ın eşsiz manzarasına sahiptir. Moda'daki seçkin köşklerde genellikle İngiliz aileleri oturur."*[33]

Tüm bu kaynakların yadsınamaz bir biçimde ortaya koyduğu üzere, böl-

---

[32] Sermet Muhtar Alus'tan (1939) aktaran Burçak Evren, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul* (İstanbul: Novartis Yayınları, 2010), s. 226.

[33] Aktaran Orhan Türker, *Halkidona'dan Kadıköy'e: Körler Ülkesinin Hikâyesi* (İstanbul: Sel Yay. 2008), s. 22.

Kadıköy'de yaşamdan uzak olmayan sanat: sokak çalgıcıları

genin "kentli-entelektüel kimliğe" evriminin 20. yy.'ın ilk yılları itibariyle daha da sürat kazandığı bir vakıa ise de, nüfus oranlarına bakıldığında aynı dönemde Kadıköy'ün etnik yapısında bir "Türkleşme" gözlenmez. Oysa söz konusu yıllarda, imparatorluk genelinde, biraz yitirilen toprakların tesiriyle ve bir kısmı da güçlenen milliyetçiliklere bağlı ayrılmalarla/göçlerle, gayrimüslim nüfusta azalmalar söz konusudur. Kadıköy bölgesinde ise, aksine, kozmopolitliği daha da artan bir gelişim dikkat çeker. 1914 nüfus sayımına göre, Kadıköy yakasının genelini kapsayan rakamlarla 76244 Rum, 70447 Müslüman-Türk, 30642 Ermeni, 6836 Musevi, 329 Protestan, 196 Bulgar-Sırp-Ulah tâbiyetine bağlı kişi ve 23 Süryani-Keldani-Çingene yaşamaktadır.[34] Bu, kuşkusuz, bölgenin çok kültürlü yapısının, söz konusu yıllar itibariyle, buna ket vuran milliyetçiliklere rağmen, zenginleşerek yaşaması bakımından anlamlıdır. Rum nüfusun liderliğinin gözlendiği bu tablo, hâlbuki 1919-1922 Kurtuluş Savaşı ve –her ne kadar İstanbul Rumlarını prensipte kapsamasa da- 1923-1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sonrasında değişecektir. Rumların önemli bir bölümü, Cumhuriyet'in ilanından sonra, evlerini, arsalarını Hazine'ye devredip Kadıköy'den ayrılmak durumunda kalır. Öyle ki, Atina'ya yerleştikten sonra, orada Nea Halkidonya (Yeni Kadıköy) adlı bir göçmen mahallesi kuracaklardır.[35]

[34] M. Rıfat Akbulut, "Kadıköy," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993-95), s. 336.

[35] Orhan Türker, *Halkidona'dan Kadıköy'e: Körler Ülkesinin Hikâyesi* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2008), s. 24.

Göçler ve bugünün megapol Kadıköy'ünde bir akşam kalabalığı

Cumhuriyet sonrasında ise, –gerek İstanbul'un diğer semtlerinden, gerekse Anadolu ve Rumeli'den- Kadıköy'e yerleşmeler daha da hız kazanır. Bölgeye 1928'de elektriğin gelişi, burayı iskân için iyiden iyiye cazip hale getirir. Kadıköy, bu gelişmelerin neticesi olarak 23 Mart 1930'da ilçe olur. 1934'te ise, bir ucu Haydarpaşa'ya, diğer ucu Bostancı'ya uzanan tramvay faaliyete geçer. (Bu tramvay, 1961'de kaldırılan Avrupa yakasındaki tramvaydan daha uzun süreli bir ömre sahip olarak, 1966'ya kadar Kadıköylülerin gönüllerinde unutulmaz hatıralar bırakacaktır.)

1940'lı yıllarda ise, bu kez Cumhuriyet elitinin rağbet ettiği bir bölge olur Kadıköy. (Asıl/eski İstanbul'u Osmanlı'nın bir parçası addeden, buna karşın Ankara ile İstanbul'un Anadolu yakasını daha bâkir bulan ve bu bölgelere daha fazla yatırım yapmayı öngören Cumhuriyet politikalarının da bu yönelimde bir payı olduğu kuşkusuzdur.) Sonuç olarak, 19. yy. ikinci yarısında varlıklı Avrupalılar kadar *Saray çevresinin, Osmanlı bürokratının*, akabinde ise *Cumhuriyet'in öncü kadrolarının* buraya aynı anda iltifat etmiş oldukları -kendi

içinde bir nebze paradoksal- bir durum ortaya çıkar. Fakat gözden kaçırılmamalı ki, her iki sosyal kesimi de birleştiren, ortak bir nokta vardır: Bir modernleşme düşüncesinin yürütücüsü ya da planlayıcısıdırlar. Bu "aynı bölgeye rağbet", söz konusu kesimler için nasıldır bilinmez, ama hiç kuşku yok, Kadıköy için büyük bir şanstır. 19. yy. ortalarından bugüne, geri dönüşsüz bir biçimde, Kadıköy, biraz da burayı kendilerine mekân seçmiş kişilerin varlıklarıyla, modernleşmenin, aydınlanmanın beşiği olmuştur.

1950 ve sonrası ise, bölgenin kültürel ve modern kimliğinin yanında, bir ekonomik birikimin, bir zenginliğin de ilçe geneline yayıldığı süreçlere karşılık gelir. İstanbul'un gelir düzeyi en yüksek ilçeleri arasında Kadıköy ilk sıralarda yer almaya başlar. Bu yıllar, Koşuyolu bölgesinde toplu imar faaliyetleri, Haydarpaşa limanı ve özellikle yol yapım projeleri ile öne çıkar. (Bölgenin belki de en önemli yol projesi Haydarpaşa-Pendik D-100 karayolunun yapımı 1957-58'de tamamlanır.) Ancak aynı tarihler, Fikirtepe'deki ilk gecekondulaşmanın da gözleneceği yıllar olacaktır. 1960 sonrasında ise, Maltepe, Kartal, Pendik, Tuzla bölgelerini sanayiye açan kanunların yürürlüğe girmesiyle, bu sanayi bölgelerine D-100 gibi nitelikli bir yolla bağlanan, dolayısıyla ulaşım sorunu olmayan Kadıköy'de konut ihtiyacı hızla artar ve işte bu tarihten itibaren "bahçeleri binbir öyküyle dolu köşklerin yerle bir edilip, yerine dörder beşer katlı apartmanların dikildiği" bir süreç başlar. Çok tartışma yaratan ve yalnız şehir mimarisinde değil, kültürel/ yaşamsal alanda da köklü değişikliklere yol açan bir dönüşümdür bu. Bunun sonuçlarına belki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde geri dönülmelidir. Fakat, hepsi bir yana, kimi düşündürücü soruları da beraberinde getirmektedir olgu: Bu dönüşüm, zamanın akışına karşı direnmenin anlamsızlığında, doğal bir netice midir? Yoksa artan sermaye birikimi ve her yıl biraz daha güçlenen kapitalizmin eseri bir yıkım, bir "çözülüş" müdür? Daha dolaysız bir seslendirişle, köşklerin malikleri, geniş bahçeli köşklerini yıkıp, yerlerine apartmanları dikmek zorunda mıydılar gerçekten; yoksa bu, sadece bir tercih miydi?

-Görünürde hayli sıradan, gerçekte çok hayati- bu soruşturmalar, kapsamlı değerlendirme ve yanıtlarını beklemektedir kuşkusuz.

Ancak gerçek olan şu ki, dönüşüm, bu sarsıcı darbenin ardından, sonraki yıllarda da etkinliğini sürdürmüştür. 1984-87 yılları arasında açılan sahil yolu ile İstanbul'un diğer ilçelerine bir başka şekilde daha bağlanan ve şehrin diğer bölgeleriyle biraz daha kaynaşan Kadıköy'ün, günümüzde belki biraz düşlenenin ötesine geçmiş kalabalığı bir yana, kendine özgü "seçkinci" kimliğini her şeye rağmen yine de büyük ölçüde koruduğunu ileri sürmek mümkündür.